

Bilagsmappe

*Bilag til "Kursus for forældre
til blinde eller
stærkt svagsynede børn*

Udviklet af Center for Rehabilitering og Specialrådgivning
i konsortium med Synscenter Refsnæs for Socialstyrelsen 2013

Indholdsfortegnelse

Forord	3
Beskrivelse af bilag med referencer	4
Bilag 1, Analyse	07
Bilag 2, Vægtstangsmappen	17
Bilag 3, Dialogspil	33
Bilag 4, Udsagnskort	39
Bilag 5, Uddybende spørgsmål til dialogspil	45
Bilag 6, Cases	49
Bilag 7, Eksempel	53
Bilag 8, Opsamlingsskema til Vægtstangsmappen	57
Bilag 9, Evalueringsskemaer	59
Bilag 10, Centrale begreber	75
Bilag 11, Huskeliste til undervisere	79
Bilag 12, Litteraturliste	81

ISBN 978-87-93052-43-7

Forord

Mappen indeholder bilag, der beskriver baggrunden for udviklingen af kursuskonceptet, cases der kan anvendes i undervisningen samt konkrete redskaber, der kan bruges i både børne- og forældreundervisningen.

Indledningsvist er der en kort omtale af de enkelte bilag. Under de korte beskrivelser er anført hvilke dele af kursusmaterialet, de enkelte bilag refererer til.

Beskrivelse af bilag med referencer

Bilag 1, Analyse

Bilaget indeholder en kort gennemgang af den teoretiske og empiriske baggrund for udviklingen af kursusmaterialet.

Referencer til kursusmaterialet:

Side 3, 10-12, 20-24, 29-31 og 50-54.

Bilag 2, Vægtstangsmappen

Bilaget indeholder et spørgeskema, der kan hjælpe forældre til at reflektere over deres opdragelsesstil.

Referencer til kursusmaterialet: Side 13, 32-34, 55-56 og 60-61.

Bilag 3, Dialogspil

Bilaget indeholder beskrivelser af spillene "Kloge Åge siger" og "Tændstikspillet". Spillene er udviklet til at give børn mulighed for at få indsigt i egne og andres tanker og følelser.

Referencer til kursusmaterialet: Side 35-38.

Bilag 4, Udsagnskort

Bilaget indeholder kort med de udsagn, der indgår i "Kloge Åge spillet".

Referencer til kursusmaterialet: Side 35-38.

Bilag 5, Uddybende spørgsmål til dialogspil

Bilaget indeholder en liste over spørgsmål, der kan anvendes som inspiration til dialogspillet.

Referencer til kursusmaterialet: Side 35-38.

Bilag 6, Cases

Bilaget indeholder cases og illustrative eksempler, der kan anvendes i forældreundervisningen.

Referencer til kursusmaterialet: Side 21 og 52-54.

Bilag 7, Eksempel

Bilaget indeholder et eksempel på hvad henholdsvis en mor og et barn kan lære af en helt konkret opdragelsesstil.

Referencer til kursusmaterialet: Side 33.

Bilag 8, Opsamlingsskema til Vægtstangsmappen

Bilaget indeholder et skema, som forældre kan bruge som udgangspunkt for formulering af mål for deres barn.

Referencer til kursusmaterialet: Side 55-56 og 60-61.

Bilag 9, Evalueringsskemaer

Bilaget indeholder evalueringsskemaer til forældre og undervisere.

Referencer til kursusmaterialet: Side 61.

Bilag 10, Centrale begreber

Bilaget indeholder definitioner af de væsentligste begreber, der anvendes i analysen og undervisningsmaterialet.

Referencer til kursusmaterialet: Det samlede materiale.

Bilag 11, Huskeliste til undervisere

Bilaget indeholder praktiske råd til personer, der skal tilrettelægge forældrekurset.

Referencer til kursusmaterialet: Det samlede materiale.

Bilag 12, Litteraturliste

Bilaget indeholder den litteratur, der refereres til i analysen og undervisningsmaterialet.

Referencer til kursusmaterialet: Det samlede materiale.

Bilag 1, Analyse

Analysen er udarbejdet som grundlag for vejledning til undervisere og som grundlag for undervisningsmaterialet generelt. Analysen tager afsæt i tre overordnede områder:

- Samfundets og arbejdsmarkedets krav til medarbejderkompetencer
- Blinde og svagsynede børns udfordringer i relation til disse kompetencer
- Familiens udfordringer

Problemfelt

Mange blinde og svagsynede får i dag en førtidspension, selvom en stor del af dem ville være i stand til at arbejde. Tidligere fik de ofte en uddannelse og kom i arbejde. SFI rapporten *Barrierer for samfundsdeltagelse* peger på, at blinde og svagsynede møder mange barrierer i samfundslivet. Den manglende beskæftigelse kan blandt andet hænge sammen med de ændrede krav på arbejdsmarkedet (Bengtsson, 2010). Samtidig er blinde og svagsynedes uddannelsesgrad forringet, gennem de seneste årtier, idet mange helt opgiver at få en uddannelse.

Samfundets øgede kompleksitet og foranderlighed, har gjort det vanskeligere for blinde og svagsynede at komme i arbejde (Bengtsson, 2010). Der stilles både krav om faglige kompetencer, samtidig med at der er øget fokus på sociale og personlige kompetencer. Medarbejdere forventes at tage aktivt ansvar, både for deres egen og organisationens udvikling, og være initiativrige, udviklings- og forandringsparate.

Disse egenskaber kan være problematiske at erhverve for børn og unge med synsnedlættelser. Erfaringsbaseret praksisviden viser, at mange blinde og svagsynede børn fungerer godt fagligt, men har problemer med at udvikle personlige og sociale kompetencer. Et barns mulighed for at udvikle disse kompetencer, har sammenhæng med barnets personlige forudsætninger, det miljø, barnet vokser op i, herunder især forældrenes mestringsstrategier og opdragelsesstil.

SFI-rapporten *Blinde børns trivsel og vilkår i hjemmet, fritiden og skolen* (Bengtsson, 2010) konkluderer, at blinde børn behandles lige så godt som andre børn, men der bliver tænkt for lidt på at lære børnene at klare sig selv. Opdragelsen foregår primært ved hjælp af ros. Forældrene lægger vægt på, at børnene trives uden at der stilles nogen videre krav til dem.

At få et barn med synsnedlættelse betyder, at vigtige værdier eller mål bliver udfordret. Det betyder, at forældre kan komme i en psykisk stresssituation, der fordrer mestringsstrategier. Disse strategier kan enten være emotionelt orienterede eller problemløsende. Valg af mestringsstrategi spiller sammen med den opdragelsesstil, forældrene praktiserer. Undersøgelser (Sommer, 2003, Tikjøb, 2010) viser, at en demokratisk (autoritativ) opdragelsesstil giver børn de bedste udviklingsbetingelser, og fremmer udviklingen af sociale og personlige kompetencer.

Derfor vil kurset fokusere på at give forældre viden om, og redskaber til at reflektere over samspillet med deres barn med synsnedtættelser, samt mulighed for eventuelt at ændre dette med henblik på, at styrke barnets ressourcer samt give barnet flere udfordringer, og dermed øgede muligheder for at begå sig i samfundet på sigt.

Arbejdsmarkedets krav

Samfundet forandrer sig med stor hast. I takt med de store forandringer stilles der nye krav til medarbejderkompetencer på arbejdsmarkedet (Giddens, 1999). Aktuelt stilles ikke kun krav om uddannelsesmæssige og tekniske kompetencer hos medarbejderne. Sociale og personlige kompetencer spiller en stadig større rolle, når man skal begå sig på en arbejdsplads.

Den enkelte medarbejders personlighed har fået central betydning, og der praktiseres selvledelse, hvor den enkelte medarbejder forventes at udvikle sig, så vedkommende lever op til både organisationens og arbejdsmarkedets behov. Vi bevæger os altså i en semantik om den ansvarstagende/ansvarshavende medarbejder. At tage aktivt ansvar er i første omgang et spørgsmål om organisationens udvikling, og forventningen om at medarbejderen fremtræder som initiativrig, udviklingslysten og engageret.

Men medarbejderen har også et ansvar for sig selv. Han/ hun skal tage ansvaret for sin egen udvikling.

Kompetencebegrebet

Kompetencer kan ikke længere bestemmes på en stabil måde. Det er ikke muligt at definere de aktuelle og relevante kompetencer over tid på organisationsniveau. I stedet knyttes kompetencer til den enkeltes individuelle råderum og ansvar. At være kompetent betyder, at kompetenceudvikle sig selv (Åkerstrøm Andersen, 2008).

Disse krav stiller alle overfor en række udfordringer, der i sig selv kan indebære et modsætningsforhold. For blinde og svagsynede er udfordringerne i mange tilfælde større, idet mange har problemer på det sociale felt (Nørgaard, 2006), ligesom en del har problemer med at tage ansvar, tage initiativ og i det hele taget agere i en foranderlig verden.

Derfor er det en væsentlig opgave, at ruste såvel blinde og svagsynede børn, som deres forældre, til at møde disse udfordringer.

Udfordringer for mennesker med synshandicap

For at illustrere de udfordringer blinde og svagsynede står overfor, har vi valgt at bruge Bente Jensens model for social kapital og sociale relationer (Jensen, 2004), da denne model giver mulighed for at nuancere problemstillingerne. Modellen er valgt, fordi den giver et overblik over de mange aspekter, der indgår, når børn skal erhverve sociale kompetencer, og dermed giver forældre mulighed for at reflektere over, hvordan de kan understøtte deres børns kompetenceudvikling.

	Social kapital og sociale relationer	Sociale kompetencer/udtryksformer
Inklusion	Tilknytning Tilhørsforhold Tryghed Tillid Anerkendelse Inddragelse Omsorg Fælles sprog, koder Voksenforventninger Opdragelsesadfærd	Nysgerrigt udforskende Initiativrigdom Fælles opgaveløser Sætte sig i andres sted Forstå andres behov Forstå egne behov Kommunikation
Eksklusion	Vanskelig tilknytning Fravær af tryghed Mistillid Usynlig pædagogik "Hæfter af" koderne Fællesskaber – ikke for alle Voksenforventninger Opdragelsesadfærd	Tilbageholdende/klæbende Aggressivt udad reagerende Relationelt – svært ved venskaber Netværk – skaben og vedligeholdelse svær Social position, integration vanskelig Ukritisk opsøgende

I det følgende sættes indholdet i de enkelte bokse i relation til teoretisk og erfaringsbaseret viden om, hvordan et synshandicap påvirker børns udvikling og forældres praksis. Nogle af underpunkterne skrives sammen til overordnede kategorier.

Social kapital og sociale relationer

Social kapital består af en indre oplevelse af at høre til, og føle sig tryk blandt andre. Social kapital er noget man har med sig, bygger op, vedligeholder og videreudvikler som barn. Den angiver en grundlæggende oplevelse af at have en ballast af tryghed, men er ikke en på forhånd bestemt størrelse. Den sociale kapital fremstår forskelligt afhængigt af de omgivende muligheder og/eller eventuelle magtforhold.

Som det fremgår af modellen fremtræder den sociale kapital/de sociale relationer, i henholdsvis en positiv (inkluderende) og en negativ (ekskluderende) udgave.

- **Tilknytning**

Et grundlæggende element i den sociale kapital, og en central forudsætning for etablering af sociale relationer, er tilknytning eller mangel på samme. Tilknytning etableres tidligt i spædbarnets liv, og øjenkontakt er et væsentligt element i denne proces. Det giver blinde og svagsynede børns forældre nogle udfordringer, idet de skal finde andre metoder til at etablere dette basale samspil. Det kan gøres ved at have en skærpet opmærksomhed på andre non-verbale signaler fra barnet, og en øget opmærksomhed på barnets behov. Selvom der ikke er belæg for at hævde at blinde og svagsynede børn udvikler flere tilknytningsforstyrrelser end fuldt seende, er det et område der i rådgivning og vejledning, vies særlig opmærksomhed.

- **Tryghed**

Tryghed, eller mangel på samme, er tæt forbundet med den basale tilknytning. Er tilknytningen svag er trygheden ofte begrænset, da barnet ikke bliver mødt på sine basale behov, og derfor ikke kan opbygge en grundlæggende tillid til verden. En grundlæggende fysisk og psykisk tillid er central for, at mobilisere energi til at skabe sociale kontakter (Pedersen, 2009).

- **Anerkendelse**

Anerkendelse er ligeledes et centralt begreb, men også et "hurra-ord", der bruges ukritisk i snart sagt alle sammenhænge. I herværende sammenhæng, ser vi anerkendelse som det at se barnet som en hel person, at have respekt for barnets muligheder, og bevæggrunde og stille krav, der er passende for barnets alder og udviklingsniveau. Anerkendelse må betragtes som en grundlæggende forudsætning for, at kunne udvikle selvværd og selvtillid. Mange blinde og svagsynede har problemer med lavt selvværd og begrænset selvtillid. Det kan hænge sammen med, at omgivelserne ikke i tilstrækkeligt omfang forstår og respekterer, at børnene på nogle områder agerer "anderledes" i verden. For eksempel kan mange seende have vanskeligt ved at forstå, hvorfor en leg med lyde er vanvittig morsom, og kan vare ved i timevis.

- **Inddragelse**

Inddragelse dækker over, at barnet ikke er en ting, der bliver handlet med, men en person med selvstændige meninger og præferencer. Netop dette aspekt kan være vanskeligt, da vi ser en tendens til, at børn med synsvanskeligheder bliver nurset, og kun i begrænset omfang får lov at træffe valg. Denne manglende evne til at vælge, påvirker i høj grad deres

sociale funktion, idet man for at kunne fungere i en gruppe, skal kunne analysere hvad der foregår, og vælge en handlestrategi på baggrund heraf.

- **Omsorg**

Omsorg kan nemt komme til at fylde for meget, og blive en bremse for barnets udvikling. I sig selv er omsorg godt og positivt, da det medvirker til at give en grundlæggende tryghed i verden. På handicapområdet ser vi imidlertid en tendens til, at omsorgen strækkes ud over det rimelige. Eksempler er 6 årige blinde børn, der ikke spiser selv, men bliver madet, eller en 10 årig dreng der mødte op på Refsnæs med en pose chokoladekarameller, der var pakket ud af papiret. Omsorg af denne type må betegnes som udviklingsbremsende.

- **Fælles sprog**

Fælles sprog dækker over, at man befinder sig i en kontekst, hvor de sproglige og sociale koder er fælles for alle. Det er ikke altid tilfældet for blinde og svagsynede, idet en lang række af de koder, vi seende anvender, er baseret på non-verbal information, og derfor ikke umiddelbart tilgængelige for synshandicappede. For mange bliver det især et problem i teenage alderen, hvor fokus er på det, der ligger bag, snarere end det man konkret siger og gør.

- **Voksenforventninger og opdragelsesstil**

Voksenforventninger og opdragelsesstil hænger tæt sammen. Nutidens syn på børn som kompetente betyder, at børn i større eller mindre omfang får indflydelse på de beslutninger, der tages i familien. Indenfor synsverdenen aner vi dog en tendens til, at forhandlingskulturen kan tage overhånd på bekostning af udviklingsrelevante krav og hensyn til barnet. Børn med synsnedsættelser har generelt brug for klare forventninger og gennemskuelige rammer. Kunsten er imidlertid at finde balancen mellem en relevant kravsætning, og den fornødne hensyntagen til barnet som person. Vi ser generelt tre typer børn:

Børn, der har udviklingsrelevant indflydelse på deres egen situation, og der igennem udvikler selvstændighed.

Børn, der styres og hjælpes gennem alt og bliver indlært hjælpeløse, og mangler evnen til at tage initiativer og træffe valg.

Børn, der har indflydelse på ALT, og udviser en nærmest overdreven selvtillid og egocentricitet, ofte kombineret med et lavt selvværd.

Sociale kompetencer/udtryksformer

Social kompetence kan defineres som en persons sociale færdigheder og forudsætninger. Det er først og fremmest:

- Færdigheder med hensyn til at skabe sociale kontakter og kunne håndtere sociale situationer.
- Kundskab om kulturer, grupper med videre, og evnen til at leve sig ind i andres perspektiv (empati).
- Mening på personligt plan som tilknytning, involvering og selvværd.

Social kompetence er den enkeltes grundlag for at kunne orientere sig i forhold til forskellige sociale netværk og skabe sig en sammenhængende social og personlig identitet (www.denstoredanske.dk).

Sociale kompetencer giver sig også udtryk på henholdsvis en positiv (inkluderende) og en negativ (ekskluderende) måde.

- **Nysgerrig eller tilbageholdende**

En grundforudsætning for at udvikle sociale kompetencer er, at være nysgerrig og opsøgende (Pedersen, 2012). Mange børn med synshandicap har problemer på dette område, idet synsnedsættelsen giver dem begrænsede muligheder for at overskue en social situation. Der kan ligeledes være en tendens til, at synsnedsættelsen allerede på de tidlige udviklingstrin, hæmmer barnets interesse for ting i omverdenen. Det er vanskeligt at opsøge noget, man ikke ved, er til stede. Disse faktorer kan være en medvirkende årsag til, at mange synshandicappede børn betegnes som tilbageholdende.

- **Initiativrigdom**

Evnen til at tage initiativ, udvikles i tæt samspil med signifikante voksne, og er derfor afhængig af, hvilken opdragelsesstil forældrene praktiserer. Mange børn med synsnedsættelser er udsat for en meget stor dosis omsorg, der bevirker, at de aldrig selv når at opleve et behov, før nogen har gjort dem opmærksom på det eller opfyldt det. Det begrænser deres mulighed for at udvikle evnen til at tage initiativ i sociale sammenhænge (Pedersen, 2012).

- **Sætte sig i andres sted**

At kunne løse opgaver sammen med andre, og indgå i ligeværdige samspil kræver, at man er i stand til at leve sig ind i, hvordan andre har det, samt har indsigt i sine egne behov og kompetencer. Dette er generelt funktioner, mange børn med synsned sættelser har vanskeligt ved. I synsverdenen møder vi mange børn, der har problemer med at fungere socialt. Børnene fortæller ofte, at de føler sig anderledes end andre børn, og at deres kammerater ikke forstår dem. De synes ikke, det er rart at være sammen med mange børn, og kan ikke fordrage at deltage i gruppearbejde (Pedersen, 2009).

- **Venskaber og netværk**

Mange synshandicappede fortæller, at de har ganske svært ved at få seende venner (Pedersen, 2012). Det kan hænge sammen med, at seende og synshandicappede har forskellige erfarings- og oplevelsesverdener, og derfor kan have svært ved at finde noget, de kan være fælles om. Det bevirker, at mange i teenagealderen foretrækker at have venner med synshandicap, og i perioder kan have tendens til at vælge den seende verden fra. De etablerer altså primært netværk sammen med ligestillede. At etablere venskaber og netværk med seende kræver en aktiv indsats af den synshandicappede (Pedersen, 2012).

- **Kommunikation**

Også på det personlige plan, spiller kommunikation en central rolle. Både de sproglige og ikke-sproglige signaler (mimik og kropssprog) den synshandicappede udsender, og de signaler omverdenen sender. Sidstnævnte kan være svære at opfange. I de senere år har der været arbejdet bevidst med synshandicappedes viden om, og brug af mimik og kropssprog. Dette arbejde har betydet, at mange synshandicappede har fået en øget livskvalitet (Pedersen, 2012).

Familiens udfordringer

Når en familie får et barn med handicap, får det omfattende betydning for familien som helhed. "Man kan tale om funktionshæmmede familier" (Ingstad, 1984). Det enkelte barns udvikling, kan kun forstås indenfor dets menneskelige og kulturelle relationer, derfor har familiens generelle reaktionsmønstre og praksisser indflydelse på, hvordan børn socialiseres.

Dette er tilfældet for alle familier. I familier der har et barn med synsned sættelse eller andre funktionsned sættelser, gør der sig imidlertid særlige forhold gældende. Disse forhold har sammenhæng med forældrenes reaktioner på, at få et barn med handicap og med hvilke mestringsstrategier, de tager i anvendelse.

Når forældre får et barn med en synsnedsættelse, oplever de fleste en psykisk stresssituation. Det gør de, fordi deres grundlæggende værdier eller mål bliver udfordret, truet eller tilintetgjort. I en sådan situation vil forældre søge at imødegå, undgå eller klare situationen på forskellig vis. Det er vores erfaring, at det ikke kun er på diagnosetidspunktet, at forældre oplever en stresssituation. Det gør de også – om end i mildere form – hver gang der sker et skift i barnets liv.

Der findes to former for mestringsstrategier:

Emotionelt betingede strategier, der oftest består i at man fornægter situationen og undgår at handle.

Problemfokuserede strategier, hvor man handler, søger viden og ser på, hvad man selv eller andre kan gøre for at løse problemet (Lazarus, 1994).

Mestringsstrategier er ikke en fast og uforanderlig størrelse, men noget der kan ændre sig i takt med, at man opnår ny viden og erfaring. Den mestringsstrategi, forældre anvender, får indflydelse på, hvilke krav og forventninger de stiller til deres børn, og på hvilken opdragelsesstil, de primært anvender. Generelt er det sådan, at forældre der vælger emotionelt betingede strategier, hælder til enten en autoritær eller permissiv opdragelsesstil. De anvender enten den traditionelle, gammeldags opdragelsesstil, der bygger på devisen "din vilje sidder i min lomme", eller den mere nutidige, men også 60' er inspirerede stil, hvor der ikke sættes rammer og grænser for barnet, og hvor alt er til forhandling. Forældre der anvender problemfokuserede strategier, har i højere grad tendens til at anvende en autoritativ opdragelsesstil, hvor man ser barnet som person og sætter rammer og stiller krav, der passer til barnets alder og udviklingstrin (Sommer, 2003). Opdragelsesstile og mestringsstrategier er dog ikke foranderlige størrelser. Der kan være forskel på hvilke mestringsstrategier og opdragelsesstile, forældre anvender i forskellige situationer, og på forskellige tidspunkter i børnenes liv.

SFI-rapporten (Bengtsson, 2010) tyder på at mange forældre til blinde børn, har en tendens til at anvende en permissiv opdragelsesstil. Rapporten konkluderer, at det har sammenhæng med, at blinde børn sjældent foretager sig ting, som forældrene har behov for at regulere. En opgave fra UC-Syd peger i retning af, at synshandicappede børn, der udsættes for en autoritativ opdragelsesstil, har de bedste udviklingsmuligheder (Tikjøb, 2010).

De opdragelsesstrategier der anvendes, har tæt sammenhæng med hele familiens funktion, og påvirker naturligvis også den måde, der stilles krav og forventninger til det synshandicappede barns søskende. Der kan både være tale om, at forældre anvender samme opdragelsesstil, men også at opdragelsesstilen er forskellig, så det synshandicappede barn for eksempel opdrages efter en permissiv opdragelsesstil, mens de fuldt seende søskende opdrages efter en autoritær. Generelt har børns personlighed stor indflydelse på, hvilken opdragelsesstil forældre anvender (Sommer, 2003).

På kurset vil forældrene få lejlighed til at reflektere, både over egne og andres mestringsstrategier og opdragelsesstil. Det bør give anledning til at afdække og eventuelt ændre fastlåste situationer, ligesom det kan give mulighed for aktivt at arbejde med såvel sin egen mestringsstrategi, som opdragelsesstil.

Bilag 2, Vægtstangsmappen

Vægtstangsprincippet

Værktøj for

Forord

”Vægtstangsprincippet” skal ses som et værktøj til, at blive mere bevidst om jeres egen tilgang til balancen mellem omsorg og udfordringer. Et redskab til at reflektere over, hvor krævende eller eftergivende I er, i forhold til jeres barn.

Mappens opbygning

- Et opslag i mappen omhandler et overordnet emne, for eksempel spisning.
- På venstresiden er en række nummererede mere konkrete delemner, som er eksempler, I kan bruge til inspiration og eventuelt vælge ud fra.
- Højresiden består af et antal ”balancestænger”, som er benævnt med et bogstav.

Brugsvejledning

Gennemgå udsagnene på højresiden, og udvælg de udsagn der er aktuelle for dig og dit barn.

Se på emnerne som eksempler, ret eller slet i dem og tilføj gerne nye emner, som er mere aktuelle for jeres hverdag. De emner du finder aktuelle, behandles på højresiden, et af gangen.

Emnet skrives over ”balancestangen”.

Se på dig selv og være helt ærlig. Mærk efter og sæt krydset der, hvor det giver det bedste billede af virkeligheden. Der er ingen rigtige eller forkerte krydser. Det kan være problematisk at definere, præcis hvad ”krævende” og ”eftergivende” dækker over, da disse begreber er individuelt funderet. Det er dog også en væsentlig pointe ved øvelsen, at de, den ene forældre opfatter som krævende, for den anden opfattes som mere eftergivende.

Den første ”balancestang” under hvert emne omhandler, hvordan du generelt eller overordnet set, forholder dig til emnet:

- Mener du, at dit barn nok kan lidt mere end du forventer og forlanger af ham/hende, skal du vurdere i hvilken grad og sætte et kryds ved et af tallene til højre for balancepunktet.
- Mener du, at du forventer og forlanger lidt rigeligt af dit barn, skal du vurdere i hvilken grad og sætte et kryds ved et af tallene til venstre for balancepunktet.
- Er der præcis balance mellem det du mener dit barn magter, og det du forventer, sætter du et kryds ved ”balance”.

Bagerst i mappen står hvordan resultaterne skal behandles.

Spisning

- Bordskik
- Bruge bestik
- Hælde drikke op, varm/kold
- Øse mad op på tallerkenen
- Smøre brød
- Lave madpakke
- Spise madpakke
- Selv gå i køleskabet og tage drikke
- Kræsenhed
- Blive siddende ved bordet
- Spise i rimeligt tempo
- Spise en rimelig mængde (selv styre det)
- Bede om hjælp, når det er nødvendigt

Spisning

A: Generelt

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

B:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

C:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

D:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

E:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

F:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

G:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

H:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

I:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

Personlig pleje

- Vaske sig
- Børste tænder
- Tage bad
- Vaske hår
- Friserer sig og sætte hår
- Selv tage tøj på
- Finder selv tøj frem
- Ligger sit tøj til vask
- Selv vælge det tøj man vil have på
- Kan finde ud af hvad tøj der passer sammen, og passer til lejligheden
- Selv snøre sko, lukke lynlåse, knappe o.lign.
- Er interesseret i at være ren og pæn
- Går op i udseende og tøj
- Make-up interesseret
- Klipper/filer selv negle
- Viser interesse for at købe nyt tøj/sko
- Pakker selv toilettaske/kuffert til weekendophold

Personlig pleje

A: Generelt

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

B:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

C:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

D:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

E:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

F:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

G:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

H:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

I:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

Deltage i huslige gøremål

- Borddækning / tage af bordet
- Sætte i / tømme opvaskemaskinen
- Vaske op / tørre af /sætte på plads
- Rydde køkkenet / tørre borde af
- Tømme skraldespanden
- Rydde op på værelset
- Lægge sit tøj til vask
- Redde sin seng
- Lægge rent sengetøj på
- Støvsuge
- Gøre rent på badeværelset
- Feje / vaske gulv
- Hjælpe med madlavning
- Piske / røre / ælte / skrælle / pille
- Omgås varme gryder, stegepander, ovnfaste fade osv.
- Blande saftevand
- Lave the / kaffe
- Skære brød / kage / frugt / grønt
- Købe ind
- Sætte varer på plads efter indkøb
- Fordre kæledyr
- Vande blomster
- Tømme vaskemaskinen
- Hænge tøj op

Deltage i huslige gøremål

A: Generelt

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

B:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

C:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

D:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

E:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

F:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

G:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

H:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

I:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

Deltagelse - fritid

- Deltage i børnefødselsdage / skolefester / fastelavn (med eller uden forældre)
- Deltage i skoleudflugter / lejrskole / klassefester
- Deltage i kurser på Refsnæs/ lokale netværkssamlinger og ture
- Gå til en fritidsaktivitet (uden forældre)
- Gå i biografen / på café / restaurant / biblioteket (med eller uden forældre)
- Spille kort, terninger eller lignende
- Have besøg af en eller flere kammerater
- Besøge kammerater
- Overnatte hos kammerater

Deltagelse – fritid

A: Generelt

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

B:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

C:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

D:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

E:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

F:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

G:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

H:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

I:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

Selvstændig færden

- Selv gå ud til bilen og sætte sig ind
- Selv gå fra bilen og ind på skolen/SFO/fritidsaktivitet
- Selv gå ind til naboen, eller andre steder lige i nærheden
- Selv gå ind i butikken, bestille og betale for eksempel en is
- Følges med en kammerat / søskende i skole / SFO
- Gå alene i skole / SFO
- Tage bussen eller toget
- Gå med en kammerat i butikker / bio / café
- Gå i svømmehallen
- Cykle på offentlig vej / til skole
- Cykle tandem med en kammerat /søskende
- Selv gå rundt i Føtex / Bilka / H&M / i centret

Selvstændig færd

A: Generelt

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

B:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

C:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

D:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

E:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

F:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

G:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

H:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

I:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

Blandet

- Vente på tur
- Sige sin mening
- Svare når man bliver spurgt
- Tie stille når situationen kræver det
- Lytte når andre taler
- Tage initiativ til at kontakte jævnaldrende
- Bede om relevant hjælp
- Sengetid
- Lektuelæsning
- Være alene hjemme
- Gør det han/hun bliver bedt om

Blandet

A: Generelt

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

B:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

C:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

D:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

E:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

F:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

G:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

H:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

I:

4	3	2	1	balance	1	2	3	4
Kravstillende					Eftergivende			

Udvælgelse af et til to fokusområder

Du og din ægtefælle kigger på de områder, hvor I hver især har afkrydset de største værdier 4, 3, 2 eller 1. Hvis I har alle på balance, må I overveje om I har været helt ærlige overfor jer selv, eller retfærdige overfor jeres barn. Tror I ikke, der er områder hvor han/hun kan mere, end I forlanger? Eller områder hvor I forlanger for meget? Når far har skrevet 3 ved eftergivende i forbindelse med spising generelt, og mor har skrevet 1 ved krav, er det så også jeres oplevelse af hinanden?

Drøft om der er nogen af de oplyste områder/emner, I kunne tænke jer at gøre noget ved. Hvorfor – hvorfor ikke?

Er du alene af sted, kan du drøfte det med en af de andre forældre, eller en af underviserne.

De områder hvor I har de største værdier, skrives herunder

tal	Mors emner	tal	tal	Fars emner	tal

Drøft hvad der ligger til grund for de værdier, I har krydset af.

Drøft hvorfor værdierne eventuelt er forskellige.

Udvælg 1-2 områder/emner, som I kunne tænke jer at ændre på. Drøft det med en af synskonsulenterne, hvordan det i praksis ville kunne realiseres. I laver så sammen en aftale med jeres barn/børn.

Når I kommer hjem, sættes planen i værk.

Bilag 3, Dialogspil

”Kloge Åge siger” og ”Tændstikspillet”

Formålet er, at såvel seende spillere som de med nedsat syn:

- får fokus på samme emner som forældregruppen arbejder med, for derved at skabe fælles opmærksomhed og fremme dialogen
- får hjælp, til at få indsigt i, og reflektere over, egen situation.
- får indsigt i, at der kan være andre synspunkter og erfaringer end deres egen
- får øvelse i at formulere tanker og følelser
- får hjælp til at afgøre, hvad de selv synes
- bliver mere bevidste om gode sider i deres liv
- får hjælp til at formulere evt. ønsker om ændring
- fastholder deres tanker, og formidler dem videre til deres forældre

Begge spil er bygget op over udsagnskort (bilag 4) og uddybende spørgsmål (bilag 5).

Om udsagn og spørgsmål:

Udsagn

Der er lagt vægt på korte, enkle og gerne sjove eller provokerende udsagn. Dialogen bliver kun mere levende af, at spillerne kommer til at grine eller måske råbe højt.

Uddybende spørgsmål

Disse bør så vidt muligt være åbne, simple og neutrale. Åbne spørgsmål kan ikke affærdiges med blot et ja eller nej, men kræver refleksion. Simple spørgsmål omhandler én ting ad gangen, og stilles i et, for børnene, forståeligt sprog. Neutrale spørgsmål betyder, at der ikke er nogle svar der er rigtige eller forkerte. Underviseren kan støtte sig til de givne forslag eller stille egne spørgsmål, alt efter hvordan dialogen udvikler sig. Det er afgørende, at man følger dialogens udvikling, og ikke på forhånd har bestemt, hvad spillerne helst skal sige.

Om spillene:

Antal deltagere: højst 13 børn per gruppe. Er der 14 -27, deles gruppen i to, 28 -41 deles gruppen i 3.

"Kloge Åge siger" er nok mest velegnet til grupper, hvor der også er yngre børn, som måske ikke er vant til at reflektere og formulere egne tanker. De får i "Kloge Åge siger" mulighed for at høre hvad andre siger, før de selv skal formulere sig og tage stilling. På den måde hjælper de hinanden på vej.

"Tændstikspillet" er tiltænkt børn, som kan tænke abstrakt og som bedre kan tage stilling selv. Deltagerne kan stadig drøfte, inspirere og hjælpe hinanden efterfølgende, men skal i første omgang vælge selvstændigt.

Kloge Åge siger

Spillet består af:

1 sæt nummererede udsagnskort med et enkelt udsagn på hver, trykt med punkt og med sort (se bilag 4).

1 ark underviserkort med tilsvarende nummer, hvorpå der gives forslag til uddybende spørgsmål (se bilag 5).

1 Kluge Åge Bamse.

Blok og papir til referat.

Spillet spilles:

Kluge Åge bamsen præsenteres, og stilles derefter midt i rundkredsen.

Deltagerne trækker på skift et udsagnskort. Rækkefølgen er vilkårlig og bestemmes ud fra, hvilken spiller der melder sig. Alle opfordres til at tage en tur, men tvinges ikke.

Deltageren læser kortets nummer og udsagn op (evt. med voksen hjælp) og kommenterer udsagnet.

Underviseren stiller uddybende spørgsmål. Der er forslag til uddybende spørgsmål på underviserkortene, men disse er KUN forslag (se ovenstående).

De andre deltagere inviteres til dialog. Det er ikke tanken, at alle skal sige noget om alle udsagn, men alle skal gerne på banen flere gange, og gerne lige meget.

Det er ikke meningen, at man skal nå alle kortene (hellere en god dialog om få kort, end en overfladisk snak om mange).

Underviseren samler op ved f.eks. at sige "Vil det sige at nogle synes"

Referenten noterer hovedpunkterne i det, der siges

Gruppen afgør så om kortet lægges i

- "Så sandt, som det er sagt" bunken
- "Vrøvl" bunken
- "Både/og" bunken

Man kan evt. kommentere, hvilke bunker der blev størst/mindst.

Opfølgning:

Under programpunktet "Udvælgelse af udsagn der gælder for den enkelte" lyder opfordringen;

"Find tre kort, der handler om noget, som du synes dine forældre skal vide"

Kortene lægges ud, og deltagerne går nu sammen med deres søskende og/eller en voksen, og finder 3 udsagn som de synes er noget, de vil have i deres kuffert. Referenten/underviseren kan hjælpe med at huske på, hvad der blev sagt ved de enkelte udsagn. Det er vigtigt at spillerne selv bestemmer, hvad der er vigtigt, men hos de yngste kan det være nødvendigt med hjælp til, at indskrænke de mange muligheder.

Tændstikspil

Spillet består af:

1 sæt udsagnskort med et enkelt udsagn på hver, trykt med punkt og med sort.

5 tændstikker pr. deltager.

Tusch til at skrive scores.

Tavle e.l. til at hænge kort på.

Blok og papir til referat.

Spillet spilles:

- Hver spiller får 5 tændstikker
- Underviseren trækker et udsagnskort, og læser udsagnet op
- Spillerne bestemmer, hver for sig for, hvor mange point fra 1-5 de vil give udsagnet. 0 point = usandt/5 point helt rigtigt. De gemmer samme antal tændstikker i hånden, og rækker hånden frem uden at sige noget.
- Når alle har rakt hånden frem, åbner alle hånden, og underviseren tæller om der er scoret højt, lavt eller meget svingende
- Der inviteres til dialog om udsagnet og scoringen, evt. ved hjælp af uddybende spørgsmål. Det er ikke tanken at alle skal sige noget om alle udsagn, men alle skal gerne på banen flere gange og lige meget.

Forslag til uddybende spørgsmål:

Hvad tænker I om det, der stod?

Hvordan kan det være, du gav x point?

Kan I give nogle eksempler fra derhjemme?

Hvad tror I, jeres forældre tænker?

Efterhånden som spillerne udtaler sig, kan man bede de andre om at forholde sig til det, der bliver sagt. Er man enig? Har man forslag? Har de prøvet det samme?

- Underviseren opsummerer
- Scoren skrives på kortet som hæftes på tavlen
- Referenten noterer hovedpunkterne i det der siges, gerne på ét ark per udsagn. Arket kan evt. ophænges ved siden af udsagnskortet.

Opfølgning:

Under programpunktet "Udvælgelse af udsagn der gælder for den enkelte" lyder opfordringen;

"Find 3 kort, der handler om noget, som du synes, dine forældre skal vide"

Kortene lægges ud, og deltagerne går nu sammen med deres søskende og/eller en voksen, og finder 3 udsagn, som de synes er noget, de vil have i deres kuffert. Referenten/underviseren kan hjælpe med at huske på, hvad der blev sagt ved de enkelte udsagn. Det er vigtigt, at spillerne selv bestemmer, hvad der er vigtigt, men hos de yngste kan det være nødvendigt med hjælp til, at indskrænke de mange muligheder.

Bilag 4, Udsagnskort

Printes på farvet karton med både sort- og punktskrift. Bagpå trykkes "Kloge Åge Siger"...

1	Det er ok at spise grimt!	
2	Børn skal ikke hjælpe til derhjemme!	
3	Man skal kun se TV og spille computer i sin fritid!	
4	Fødselsdagsfester er vildt sjove!	

5

Det er vigtigt at have
venner!

6

Det er bedst at være
sammen med venner
hjemme hos mig
selv!

7

Det er godt at møde
andre, der er blinde
eller svagsynede!

8

Det er synd for dem,
der ikke ser så godt!

9

Børn skal køres i
skole af deres
forældre!

10

Børn der ikke ser så
godt, bliver
forkælede!

11

Børn med nedsat syn
kan ikke noget selv!

12

Det er sejt at have
søskende!

13

De samme regler skal
gælde for børn med
nedsat syn som for
andre!

14

Det er bedst at lege
med én ad gangen!

15

Jeg skal være den der
bestemmer, når jeg
er sammen med
mine venner!

16

Jeg spørger ofte
mine venner, om vi
skal være sammen!

17

Mine forældre
bestemmer altid,
hvad jeg skal!

Bilag 5, Uddybende spørgsmål til dialogspil

1 Det er OK at spise grimt! Er det klogt sagt? Hvorfor/hvorfor ikke? Hvad tror I jeres forældre synes? Hvad gør du? Er det noget I taler om hjemme hos jer/hvad bliver der sagt?	2 Børn skal ikke hjælpe til derhjemme! Hvad synes du? Hvorfor? Hvad synes resten af familien? Hvorfor tror du, at de synes det? Hvad tror du ville være godt hjemme hos jer?	3 Man skal kun se TV og spille computer i sin fritid! Er det rigtigt? Hvorfor/hvorfor ikke? Hvad gør du? Kunne du tænke dig noget andet? Er der noget, der forhindrer dig i at gå til noget, du gerne vil?	4 Fødselsdagsfester er vildt sjove! Hvad synes du? Hvordan kan det være, du synes det? Hvilken slags fødselsdag kan du bedst lide?
5 Det er vigtigt at have venner! Er det klogt sagt? Hvorfor/hvorfor ikke? Hvordan får man venner? Er det nemt at få venner? Gør du noget for at få venner - hvad?	6 Det er bedst at være sammen med venner hjemme hos mig selv! Hvad synes du? Hvorfor er det sådan? Kunne du tænke dig det var anderledes, end det er i dag?	7 Det er godt at møde andre, der er blinde eller svagsynede! Hvad synes du? Hvad kan være godt ved det? Hvordan er det anderledes, end at mødes med seende?	8 Der er synd for dem der ikke ser så godt! Er der nogen, der måske synes det – hvem? Hvorfor tror du det er sådan? Hvad synes du? Synes I det hjemme hos jer?
9 Børn skal køres i skole af deres forældre! Gælder dette? Gælder det altid/aldrig? Er der forskel på seende, og børn der ikke ser så godt?	10 Børn, der ikke ser så godt, bliver forkælet! Er det rigtigt? Kan du give nogle eksempler? Bliver seende børn også forkælede?	11 Børn med nedsat syn kan ikke noget selv! Hvad skal man have hjælp til? Hvad kan man selv? Får man hjælp til noget man godt kan selv?	12 Det er sejt at have søskende! Hvornår er det godt? Hvornår er det svært? Tror du der er forskel på at have seende søskende, og søskende med nedsat syn?

Uddybende spørgsmål til dialogspil

13 De samme regler skal gælde for børn med nedsat syn, som for andre! Er det retfærdigt - hvorfor? Hvordan er de hos jer? Kunne I tænke jer det var anderledes?	14 Det er bedst at lege med én eller to ad gangen! Hvad synes du? Hvordan kan det være?	15 Jeg skal være den der bestemmer, når jeg er sammen med venner! Hvad siger du til det? Er det nemt at bestemme? Hvad er godt/dårligt ved, at der er én der vil bestemme? Hvad kan være godt/dårligt ved, at der er én der IKKE vil bestemme?	16 Jeg spørger tit mine venner om vi skal være sammen! Er det rigtigt? Hvordan kan det være? Hvornår er det nemt? Kan det være svært? Har du nogle gode råd til folk der synes det er svært?
17 Mine forældre bestemmer, hvad jeg skal! Hvornår kan det være godt? Hvad bestemmer du selv? Er der noget, du synes, man selv skulle bestemme?			

Bilag 6, Cases

1 "Karen"

Karen er 6 år. Når hun er sammen med sine jævnaldrende, oplever hun ofte, at de ikke gider have hende med i legen. Hun ved ikke helt, hvad det går ud på, og spørger ofte til, hvad de andre laver, hvor de er, eller fortæller, hvad hun selv laver. Hun har svært ved at følge reglerne for legen og indgå i forhandlinger om tema og roller. Efterhånden har hun så mange dårlige erfaringer, at hun foretrækker at være sammen med voksne.

Det kniber både med at ville, vide og gøre.

2 "Marie"

Marie er 9 år og vil rigtig gerne være med i de andre pigers fællesskab. Hun ved hvad det går ud på, når de leger med de små Pony-dukke, og det går egentlig fint med dialogen mellem pigerne og de små Ponyer. Når der skal handles, kommer Marie dog ofte til at vælte opstillingen, og vende dukkerne i forkert retning. Hun mister let orienteringen, når legen flytter sig.

Hun har både vilje og viden til at indgå i det sociale fællesskab, men det kniber med at gøre det på en effektiv måde. Altså er det handleaspektet, der skal arbejdes med.

3 "Niels"

Niels er 11 år, og har helt mistet lysten til at være sammen med de andre i klassen. Tidligere var han en del af klassens sociale liv, men nu syntes han, at drengene kun går op i fodbold, og hvem der er bedst til det. Pigerne er bare fjollede, så han foretrækker sit eget selskab og bruger sin tid på lektier og computerspil.

Han har mistet lysten til at ville. Altså er det den personlige drivkraft, der skal arbejdes med.

4 "Morten"

Morten er 14 år, og vil rigtig gerne være en del af fællesskabet i klassen. Han gør også noget for det, ved at opsøge de andre, lytte til deres snak og komme med input, men han rammer ofte ved siden af. Når de andre snakker om en koncert, de skal til, fortæller Morten om en koncert, han var til med sine forældre. Han kan ikke lide det orkester, de andre snakker om, og kan ikke forstå, at de vil give så mange penge for at høre sådan en gang larm. Han tager udgangspunkt i sig selv og sine egne behov og ønsker, og forstår ikke at tage de andres perspektiv, eller vise interesse for det de er samlet om. Han ved heller ikke, hvordan hans udtalelser virker på de andre.

Bilag 7, Eksempel

"Mikkel"

Når Mikkel på 4 år er i supermarkedet med sin mor, Berit, *beder* han om slik. Berit siger nej. Efter et par minutter begynder Mikkel at *plage* for at få slik. Berit siger stadig nej. Når de har været der et par minutter mere, begynder Mikkel at skabe sig. Hans plageri bliver til *krav*. Berit siger stadig nej.

Mikkel bliver rød i ansigtet. Han sparker til indkøbsvognen, og bliver højrøstet. Berit truer med at de forlader butikken, eller at han kan komme ud i bilen at sidde, hvis han ikke holder op. Det gør han ikke.

Der går et par minutter mere. Mikkel kaster sig ned på gulvet og græder og skriger. Alle står og stirrer. Berit kan ikke klare mere, så hun giver sig, og køber slik.

Berit har lært Mikkel tre ting:

1. Hun har lært ham, at ordet nej ikke betyder noget. Berits reaktioner var: nej, nej, nej, nej og ja. Det betyder, at når Berit siger nej, mener hun ikke nej. Hun mener: bed om det igen og igen og bliv mere og mere krævende for hver gang. Når din opførsel bliver så ubehagelig, at jeg ikke kan holde det ud længere, laver jeg mit nej om til et ja. Det er ligesom at trylle! Nej bliver til ja! Berit har lært Mikkel at være vedholdende på en negativ måde.
2. Berit har lært Mikkel at skabe sig. Det er ikke noget, hun har gjort med vilje, men det er det, hun har gjort. Hun har lært Mikkel, at skrigeri og krævende adfærd kan betale sig. Hvis du hyler og skriger højt og længe nok, kan du få slik. Slik er din belønning. Lav ballade så får du din vilje.
3. Berit har lært Mikkel, at hun ikke mener det, hun siger. Hun kommer med trusler, men hun gør ikke alvor af dem. Hun sagde, at han skulle være stille, ellers ville de forlade butikken, eller at han ville blive sat ud i bilen. Men hvad gjorde hun i stedet? Hun købte slik til ham. Måske tænker Mikkel: "Nå, denne uge fik jeg slik efter et godt tykke tid, men sidste uge tog det endnu længere tid. Jeg bliver bedre og bedre. Næste uge går jeg lidt tidligere i gang."

Mikkel har også lært Berit et par ting

Han har lært hende, hvordan hun opnår fred og ro, og får den pinlige situation til at forsvinde. Køb slik! Alle Berits andre forsøg på at få Mikkel til at tie stille var forgæves. Hun kunne kun opnå fred og ro med bestikkelse. Det er sket før, og der er nu etableret et mønster.

Mikkel bliver 10 år, og det indlærte mønster virker stadig. Han behøver dog ikke at smide sig på jorden eller skrike højt mere. Han kan nøjes med at antyde, at det betyder konflikt, hvis hans ønsker og krav ikke imødekommes, og ikke mindst hvis der stilles krav til ham om, at han skal deltage i oprydningen, dække bordet eller lignende.

Der er stadig et mønster, hvor den eneste måde at opnå fred og ro, er at give efter for Mikkel. Det mønster kender I sikkert ikke fra jeres familie, men det kunne være, der var enkelte områder, hvor ovenstående konflikt ikke ville være helt fremmed. Det kunne være, at I bevidst har valgt, at I ikke vil have konflikter ved aftensmaden, og derfor er eftergivende på præcis det område, mens I, i andre sammenhænge, stiller afpassede krav, som I forventer efterlevet.

Det kan også være, at I har glemt, at jeres barn ikke længere er 4 år, og derfor gør ting for barnet, som det måske burde lære at mestre selvstændigt.

Bilag 8, Opsamlingskema til vægtstangsmappen

Tal	Mors emner	Tal
Tal	Fars emner	Tal

Bilag 9, Evalueringsskemaer

Deltagerne udfylder et spørgeskema, så udbyder kan validere, at kurset er relevant for målgruppen. Ligeledes udfylder underviserne et spørgeskema for at sikre, at der ikke opstår divergenser mellem metode og læringsmål.

De vigtigste pointer ved begge evalueringer er følgende:

- Er både undervisere og kursister tilfredse med læringsmålene?
- Er det klart for både kursister og undervisere, hvad formålet med kurset er?
- Fungerer kurset som helhed?
- Fungerer delelementerne i kurset?
- Fungerer undervisningsmaterialet både for kursister og undervisere?
- Fungerer sammensætningen mellem undervisning og praktiske øvelser?
- Er forventningerne blevet indfriet?
- Har kurset nytteværdi på sigt?
- Er de fysiske rammer i orden?

Det er meget vigtigt for evalueringen af kurset, at der er enighed blandt undervisere og kursister omkring formålet med kursets forskellige elementer. Hvis ikke der er samstemmende forventninger fra starten, vil budskabet ikke nå klart igennem, hvilket igen vil besværliggøre den fremtidige forankring af læringsmålene.

*”Undervisning er forskellig fra læring. Forstået på den måde, at der kan foregå meget undervisning, uden at deltagerne lærer noget. Derfor er det nødvendigt at forholde sig til, hvilken forståelse af læring, der skal ligge til grund for måden at tilrettelægge undervisningen på”**

Begge evalueringer er bagudrettede i den forstand, at de først finder sted, når kurset er tilendebragt (kursisterne udfylder deres spørgeskema ved afslutning af selve kursusweekenden, underviserne først efter opfølgingsdagen). De har dog ikke helt samme sigte. Hvor kursisternes evaluering har til formål at afdække undervisernes kompetencer, og kursets generelle brugsværdi for kursisterne som målgruppe, har undervisernes evaluering til formål at afsløre evt. mangler ved undervisningsmaterialet. Man kan argumentere for, at kursisternes evaluering er baseret på kursets umiddelbare nytteværdi, mens undervisernes fokus ligger mere på kursets tilgængelighed. Det er meget vigtigt, at kurset kan afholdes af undervisere, der ganske vist har synsfaglig interesse og erfaring, men som muligvis er mindre forankret i synsverdenen, end medlemmerne af konsortiet.

Undervisernes evaluering skal finde sted både ved de to testforløb konsortiet afholder, samt ved efterfølgende forløb ved andre undervisningsinstanser. Der vil altid være en risiko for, at

fagpersoner "blændes" af egen erfaring og viden, og ikke kan vurdere med absolut nøjagtighed, hvorvidt en underviser med mindre faglig indsigt, vil kunne benytte materialet på hensigtsmæssig vis.

*"Viden anses som værende en subjektiv størrelse, og som et produkt af fortolkning og forhandling"**

For en endegyldig blåstempling af materialet som alment anvendeligt, vil minimum en evaluering fra andens undervisningsinstans være nødvendig.

Dette suppleres med en systematisk opsamling af undervisernes erfaringer efter de to kursusafprøvnings. Et medlem af projektgruppen (en observatør), der ikke fungerer som underviser, vil sørge for dette.

Hvert kursusforløb filmes, og observatøren beskriver løbende, de indvendinger/roser, underviserne måtte modtage fra kursisterne, eller selv udtrykker. Disse skrives ned og supplerer, sammen med filmen, evalueringsskemaerne.

*: Klibo, David og Tasthan, Rasmus. Forskningsbaseret undervisning på Sociologisk Institut – erfaring, oplevelse og læringsudbytte, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, København 2012, side 18.

Evalueringsskema til forældrene

Vi beder jer udfylde dette evalueringsskema, så grundigt som muligt. Det er meget vigtigt for os som undervisere, både at vide hvad I har oplevet som positivt, udviklende, og hvad vi evt. kan gøre bedre.

1. Vi havde på forhånd følgende forventninger til kurset:

2. Følgende forventninger blev indfriet (beskriv hvilke og hvordan):

3. Følgende forventninger blev ikke indfriet (beskriv hvilke og hvorfor):

4. Feedback på undervisningen:

Vi værdsætter at:

Vi foreslår at:

5. Feedback på de praktiske øvelser:

Vi værdsætter at:

Vi foreslår at:

6. Feedback til underviserne:

Vi værdsætter at:

Vi foreslår at:

7. Andet:

8. Markér med en cirkel om et tal, hvor enige/uenige I er i følgende udsagn:

(4=meget enige, 3=enige, 2=delvis enige, 1=uenige og 0=ved ikke)

Vi er tilfredse med kurset som helhed	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi er tilfredse med det personlige udbytte	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi er tilfredse med det faglige udbytte	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi forstod undervejs, hvad det var, vi skulle have ud af undervisningen	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi ved mere om, hvordan vi kan styrke vores børns kompetencer	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi ved mere om de mestringsstrategier børn og voksne kan bruge	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi ved mere om hvordan opdragelsesstile påvirker børn	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi ved mere om balancen mellem omsorg og udfordringer	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi ved mere om samspillet i familien	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi har fundet mulige udviklingsområder for vores børn	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi kan bruge det vi har lært, fremover	☐	☐	☐	☐	☐	0
Jeg tror børnene ved mere om samspillet i en familie	☐	☐	☐	☐	☐	0
Jeg tror børnene ved mere om, hvordan de udvikler deres kompetencer	☐	☐	☐	☐	☐	0
Jeg tror børnene ved mere om, hvordan man bidrager til drøftelser i familien	☐	☐	☐	☐	☐	0
Jeg tror børnene ved mere om, at alle mennesker møder udfordringer	☐	☐	☐	☐	☐	0
Jeg tror børnene kan bruge det, de har lært, fremover	☐	☐	☐	☐	☐	0
Jeg synes det var godt, at seende søskende blev inddraget	☐	☐	☐	☐	☐	0
Underviserne var fagligt dygtige	☐	☐	☐	☐	☐	0
Underviserne var dygtige pædagoger	☐	☐	☐	☐	☐	0
Kursusmaterialerne var tilfredsstillende	☐	☐	☐	☐	☐	0
Der var tid nok til alle øvelser og undervisningsgange	☐	☐	☐	☐	☐	0
Kursusstedet var tilfredsstillende	☐	☐	☐	☐	☐	0
Vi kan anbefale kurset til andre	☐	☐	☐	☐	☐	0

Navn: _____

Dato: _____

Evalueringsskema til underviserne

Du bedes udfylde dette evalueringsskema, så grundigt som muligt. Det er meget vigtigt, at du forsøger at anskue kurset både i forhold til din egen rolle som underviser, og i forhold til hvad du tror, kursisterne har fået ud af at deltage. På side to skal du markere din enighed i en række udsagn. Hvis der er udsagn, du er meget enig eller uenig i, må du meget gerne begrunde din besvarelse under "andet".

Underviste du:

Voksne (Sæt kryds)

Børn (sæt kryds)

På hvilke dele af kurset underviste du i?

Markér med en cirkel om et tal, hvor enig/uenig du er i følgende udsagn:

(4=meget enig, 3=enig, 2=delvis enig, 1=uenig og 0=ved ikke)

1. Overordnet læringsmål for kurset i forhold til forældrene

Som underviser er jeg tilfreds med det overordnede læringsmål (at give forældrene viden om, hvordan de understøtter udviklingen af kompetencer hos børn med stærkt nedsat eller manglende syn.)	☒	☐	☐	☐	☐	0
---	----------------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	---

2. Overordnet læringsmål for kurset i forhold til børnene:

Som underviser er jeg tilfreds med det overordnede læringsmål (at give forældrene viden om, hvordan de understøtter udviklingen af kompetencer hos børn med stærkt nedsat eller manglende syn.)	☒	☐	☐	☐	☐	0
---	----------------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	---

3. Dellæringsmål for forældrene:

Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 1 for forældrene <i>(at opnå viden om udviklingen af sociale og personlige kompetencer hos børn med stærkt nedsat eller manglende syn, og gerne med fokus på eget barn)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 2 for forældrene <i>(at opnå viden om, hvordan mestringsstrategier påvirker udviklingen af kompetencer hos børn med stærkt nedsat eller manglende syn)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 3 for forældrene <i>(at opnå viden om hvordan opdragelsesstile kan påvirke samspillet mellem forældre og børn med stærkt nedsat eller manglende syn)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 4 for forældrene <i>(at opnå viden om balancen mellem omsorg og udfordring i forhold til børn med stærkt nedsat eller manglende syn)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 5 for forældrene <i>(at opnå viden om samspil i familier med børn med stærkt nedsat eller manglende syn gennem praktiske øvelser)</i>					0

Uddybelser vedr. dellæringsmål for forældrene:

4. Dellæringsmål for børnene:

Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 1 for børnene <i>(at opnå viden om, hvordan børn med stærkt nedsat eller manglende syn kan få større indsigt i samspillet i familien)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 2 for børnene <i>(at opnå viden om, hvordan børn med stærkt nedsat eller manglende syn kan udvikle personlige og sociale kompetencer)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 3 for børnene <i>(at opnå viden om, hvordan børn med stærkt nedsat eller manglende syn kan bidrage til drøftelser i familien)</i>					0
Som underviser er jeg tilfreds med dellæringsmål 4 for børnene <i>(at opnå viden om, at alle, børn som voksne, møder udfordringer)</i>					0

Uddybelser vedr. dellæringsmål for børnene:

7. Kursusmaterialerne i forhold til undervisere:

Som underviser oplever jeg at materialet klædte mig ordentlig på til denne type undervisning					0
Som underviser oplever jeg at materialet klædte mig ordentligt på i forhold til undervisningens teoretiske grundlag					0
Som underviser er jeg tilfreds med sammensætningen af undervisnings-elementer (teori, oplæg, cases, praktiske øvelser og gruppearbejde)					0
Som underviser oplever jeg, at kombinationen af undervisning og praktiske øvelser var passende					0
Som underviser oplever jeg, at de praktiske øvelser understøttede undervisningen					0
Som underviser forstod jeg, hvad kursisterne skulle have ud af øvelserne/undervisningen					0
Som underviser er jeg tilfreds med, at kursisterne skulle lave en hjemmeopgave					0
Som underviser er jeg tilfreds med resultatet af hjemmeopgaven					0

8. Kursusmaterialerne i forhold til kursisterne:

Som underviser oplever jeg at undervisningsmaterialet er relevant for målgruppen					0
Som underviser oplever jeg, at kursisterne forstod, hvad undervisning/øvelser gik ud på					0
Som underviser mener jeg, at kursisterne fik mange gode redskaber med hjem					0
Som underviser mener jeg, at kursisterne <u>kan</u> bruge det, de har lært, fremover					0
Som underviser mener jeg, at kursisterne <u>vil</u> bruge det, de har lært, fremover					0

Uddybelser i forhold til kursusmaterialerne:

9. Opfølgningsdagen:

Som underviser er jeg tilfreds med tidspunktet for opfølgningsdagen					0
Som underviser er jeg tilfreds med, at kun forældrene deltager i opfølgningsdagen					0

10. Praktiske hensyn:

Som underviser er jeg tilfreds med, at kurset afholdes over 3 dage					0
Som underviser oplever jeg ikke noget tidspres undervejs					0
Som underviser er jeg tilfreds med antallet af undervisere					0
Som underviser oplever jeg, at de rekvisitter jeg skulle bruge, var let tilgængelige					0
Som underviser finder jeg, at kursusstedet var tilfredsstillende for mig					0
Som underviser finder jeg, at kursusstedet var tilfredsstillende for kursisterne					0
Som underviser finder jeg, at forplejningen var tilfredsstillende for mig					0
Som underviser finder jeg, at forplejningen var tilfredsstillende for kursisterne					0

Uddybelser i forhold til opfølgningsdagen og praktiske hensyn:

11. Din anbefaling:

Som underviser kan jeg anbefale andre forældre at tage kurset					0
Som underviser kan jeg anbefale andre undervisere at afholde kurset					0
Som underviser vil jeg gerne undervise på kurset igen					0

Uddybelser i forhold til din anbefaling:

12. Hvilke forventninger havde du på forhånd til kurset?

13. Hvilke forventninger blev indfriet?

14. Hvilke forventninger blev ikke indfriet?

15. Andet:

Navn: _____

Dato: _____

Bilag 10, Centrale begreber

Baumrinds opdragelsesmodel:

Baumrind (Sommer, 2004) har udviklet en model, der illustrerer forskellige opdragelsesstile, og hvordan disse påvirker børns udvikling og væren i verden.

	Responsiv	Ikke-responsiv
Stiller krav	Autoritativ (demokratisk) stil	Autoritær (kravsættende) stil
Undgår krav	Permissiv (eftergivende) stil	Uinvolveret stil

Børnesyn:

Består af voksnes historisk- og kulturelt bestemte opfattelse af, hvad et barn er.

Det traditionelle børnesyn	Det "nye" børnesyn
Familieorienteret	Netværk og relationer
Mors rolle er central	Flere omsorgspersoner er centrale
Fokus på risiko for fejludvikling	Fokus på kompetencer
Den tidlige udvikling er afgørende	Barnets trivsel og udvikling kan fortløbende påvirkes
Stadieteori – børn skal igennem bestemte udviklingsstadier	Børn udvikler sig i samspil med omgivelserne
Socialisering – barnet formes af omgivelserne og har få valg	Barnet er aktivt og påvirker sin omverden
Barnet skal stimuleres	Barnet lærer aktivt
Voksenstyret syn – børn er vellykkede, når de bliver vellykkede voksne	Børneperspektiv – interesse for at forstå børns hensigter og syn på verden (Frit efter Sommer, 2003)

Mestring:

det, man som menneske stiller op, når man møder modgang, forhindringer, problemer og udfordringer.

Mestringsstrategier:

når et barn får konstateret en synsnedsættelse, oplever de fleste forældre, at vigtige værdier eller mål bliver truet eller tilintetgjort. Det betyder, at de kommer i en psykisk stresssituation, som de må søge at imødegå, undgå eller klare. De skal altså anvende mestringsstrategier. Formålet med dem er:

- At forandre de skadelige betingelser i omgivelserne
- At tolerere og tilpasse sig negative begivenheder og realiteter
- At opretholde et positivt selvbillede
- At bevare en følelsesmæssig balance
- At bevare et tilfredsstillende forhold til andre mennesker (Lazarus, 1994)

Opdragelse:

den måde hvorpå forældre påvirker deres børn og den proces, hvor barnet mere indirekte stifter bekendtskab med spillereglerne for social praksis (Sommer, 2003).

Opdragelsessyn:

holdninger til, hvordan voksne bør forholde sig til børn, og påvirke dem (Sommer, 2003).

Social kapital/personlige kompetencer:

består af en indre oplevelse af, at høre til og føle sig tryk blandt andre. Social kapital er noget man har med sig, bygger op, vedligeholder og videreudvikler som barn. Den angiver en grundlæggende oplevelse af at have en ballast af tryghed, men er ikke en på forhånd, bestemt størrelse. Den sociale kapital fremstår forskelligt afhængigt af de omgivende muligheder og/eller eventuelle magtforhold (Jensen, 2004).

Social kognition:

samarbejdet mellem menneskets måde at tænke, planlægge, opfatte, indlære, huske og organisere, og sin måde at reagere på. Det handler om evnen til at konstruere repræsentationer af relationerne mellem én selv og andre, og bruge disse repræsentationer til at styre sin sociale adfærd (www.krap.nu)

Social kompetence:

at være i stand til at afkode/aflese meningen med forskellige aspekter i en social sammenhæng.

At kunne indtage andre menneskers sociale perspektiv og forstå, hvilken betydning en given handling vil få for andre menneskers opfattelse af én.

Social kompetence kan defineres som en persons sociale færdigheder og forudsætninger. Det er først og fremmest:

- Færdigheder med henblik på at skabe sociale kontakter og forbedre håndteringen af sociale situationer
- Kundskab om kulturer, grupper mv., og evnen til at leve sig ind i andres perspektiv (empati)
- Mening på personligt plan som tilknytning, involvering og selvværd

Social kompetence er den enkeltes grundlag for at kunne orientere sig i forhold til forskellige sociale netværk, og skabe sig en sammenhængende social og personlig identitet (www.denstoredanske.dk).

Selvfølelse (selvværd) og selvtillid (Juul, Jesper "Dit kompetente barn", Schønberg 1995)

Selvfølelse (selvværd)

Selvfølelse er en eksistentiel kvalitet. Den er grundtonen i vores psykologiske eksistens samt vores viden om og oplevelse af, hvem vi er. Selvfølelse kan skitseres som en indre "søjle" i os selv.

Selvtillid

Selvtillid handler om det, vi kan. Det vi er gode og dygtige til – det, vi kan præstere. Selvtillid kan skitseres som en udvendig tillært kvalitet.

Selvfølelsen udvikles i kraft af tre ting:

1. Når mindst en betydningsfuld person i vores liv "ser" og anerkender os, sådan som vi er.
2. Når vi oplever at vi er værdifulde for andre mennesker, sådan som vi er.
3. Når disse to ovenstående grundelementer tilføjes et personligt sprog. Det personlige sprog er evnen til at kunne udtrykke følelser, behov og sætte grænser.

Bilag 11, Huskeliste til undervisere

Denne huskeliste er en hjælp til jer, som skal tilrettelægge og gennemføre forældrekurset. Brug den som inspiration.

- Indhent minimum 2-3 tilbud på kursussted, så der er et sammenligningsgrundlag i forhold til pris og kvalitet
- Besøg kursusstederne inden endelig beslutning om booking af kursuslokalitet, og vær opmærksom på følgende:
 - Har kursusstedet tidssvarende og det nødvendigt AV – udstyr?
 - Er konference- og mødefaciliteterne velegnede?
 - Tjek udendørsfaciliteter (bålplads, skov, strand, legeplads mv.)
 - Stedet skal kunne rumme mange mennesker
 - Værelserne skal have plads til mere end 2 personer
 - Stedet skal være handicapvenligt
- Sørg for at aftalen med kursussted er skriftlig og præcis i forhold til antal værelser, forplejning, kursusfaciliteter, pris, andre aftaler mv.
- Vær opmærksom på kursusstedets fleksibilitet i forhold til at kunne justere på booking af antal deltagere
- Det er en fordel at kurset gennemføres af fagfolk med erfaring i at undervise forældre og blinde/svagsynede børn og unge
- Husk alle rekvisitter (inkl. blokke og blyanter)
- Forplejning, hvis der forældre og børn med særlige behov
- Videoudstyr og min. 1 Ipad
- Andre hjælpemidler

Bilag 12, Litteraturliste

Anderson & Krathwohl (2001) "Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives". New York: Longman

Bengtsson, Steen et al (2010): *Blinde og stærkt svagsynede – barrierer for samfundsdeltagelse*. SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Fredens, Keld (2004). *Mennesket i hjernen. En grundbog i neuropædagogik*. Systime Academic.

Giddens, Anthony (1994): *Modernitet og selvidentitet*, Hans Reitzel.

Hansen, Mogens (1997): *Skolens rummelighed: Intelligenser, rummelighed og læring*. Billesø & Baltzer.

Honneth, Axel (2003): *Behovet for anerkendelse: en tekstsamling*, Hans Reitzels Forlag

Illeris, Knud (2006): *Læring*. Roskilde universitet.

Ingstad, Benedicte og Sommerchild, Hilchen (1984). *Familien med det funktionshemmede barnet*. Tannum-Norli A/S.

Janson, Ulf (1996). *Skolegården som möteplats. Samspel mellan elever med och utan synskador*. Stockholms Pedagogiske Institutionen.

Jensen, Bente (2004). *Social kompetence – pædagogisk praksis med fokusering på "det sociale"*. Ministeriet for familie- og forbrugsanliggender.

Jensen, Bente (2004). *Social kompetence - bidrag til en antologi om pædagogiske læreplaner for dagtilbud*. Ministeriet for familie- og Forbrugsanliggender.

Lazarus, Richard (1994). *Stress og følelser – en ny syntese*. Dansk Psykologisk Forlag.

Metner, Lene og Storgård, Peter (2007). *Social Kompetenc*. PsykologCentret Viborg

Mortensen, Elsebeth (2008). *Sommerskole på Refsnæs: Synshandicap, strabadser og socialt fællesskab*. Specialpædagogik, nr. 6.

Mortensen, Elsebeth (2007): *Blinde børns læsning – neurologiske, perceptuelle og kognitive faktorer*. Synscenter Refsnæs.

Nygren, Pär (2004): *Handlingskompetence – om professionelle personer*. Gyldendal Akademisk

Nørgaard, Hans (2009). *Blinde og svagsynede elevers afgangsprøver i folkeskolens almindelige klasser*. Specialpædagogik, nr. 4.

Pedersen, Jette og Mortensen, Elsebeth (2012). *Rapport fra socialt kenderseminar for elever, der har benyttet Synscenter Refsnæs` tilbud*. Synscenter Refsnæs.

Pedersen, Jette og Mortensen, Elsebeth (2009): *Synsvejledningen bør fokusere på sociale kompetencer*. Specialpædagogik nr. 6, 2009.

Sommer, Dion (2003). *Barndomspsykologi – udvikling i en forandret verden*. Hans Reitzel.

Sommer, Dion (2003). *Barndomspsykologiske facetter*. Systime Academic.